

Struve in Nederland (1850-1866)

De Duitse arts en apotheker Friedrich Adolf August Struve (1781-1840) is één van de belangrijkste pioniers van de Europese frisdranken- en mineraalwaterindustrie. Struve onderkent als één van de eerste apothekers dat de kostprijs van natuurlijke mineraalwaters in hoge mate wordt bepaald door de factor transportkosten. Het vervoer over vaak grote afstand (tussen de plaats van botteling en de plaats van consumptie) maakt natuurlijke mineraalwaters duur en bestempelt veel van deze heilzame waters tot uitgesproken luxe producten. Vandaar dat Struve op het lumineuze idee komt natuurlijke mineraalwaters na te gaan maken. Als ondernemer is Struve betrokken bij de oprichting van een reeks fabrieken in Duitsland, Rusland en Groot-Brittannië waar kunstmatige mineraalwaters worden vervaardigd volgens zijn originele recepturen. De vermelding “(nach Dr.) Struve” op een mineraalwaterfles geldt in de negentiende eeuw als waarmerk van betrouwbaarheid. In dit artikel zal worden stilgestaan bij de naam en faam van Struve in Nederland.

Peter Zwaal

Aanleiding voor dit artikel is de verwerving, eind 2010, door het Nationaal Likeur- & Frisdrankenmuseum (Hilvarenbeek) van een fles uit het derde kwart van de negentiende eeuw met het opschrift “*Selters / Min. Wass. / nach Dr. Struve / Cöln*”. Als conservator van genoemd museum vroeg ik mij af of deze flessen alleen in Keulen en omgeving op de markt zijn gebracht of dat de *Struve'sche Mineralwasseranstalt* in Keulen, opgericht in 1842, haar producten misschien ook naar Nederland exporteerde. Een digitale zoektocht door Nederlandse krantenbanken leerde mij al snel dat dit laatste inderdaad het geval was. Dat verraste mij want ik had altijd in de veronderstelling verkeerd dat de ‘wetenschapper’ Struve weliswaar in kringen van Nederlandse apothekers bekend was maar dat Struve als ‘merknaam’ in Nederland nooit van enig belang is geweest. Die veronderstelling klopt dus niet en blijkt nuancering te behoeven. Op grond van de hierna gepresenteerde bevindingen ga ik er thans van uit dat de naam Struve in het derde kwart van negentiende eeuw voor consumenten van kunstmatig mineraalwater in Amsterdam, Rotterdam en Nijmegen niet geheel onbekend moet zijn geweest.

Kölnisch Wasser en kunstmatig mineraalwater

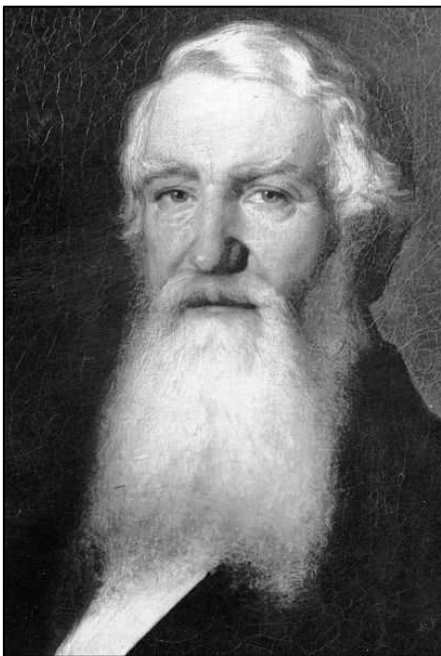
Al in juni 1850, dus acht jaar na oprichting, plaatst de Struve'sche Mineralwasseranstalt uit Keulen annonces in

Nederlandse kranten waarin het laat weten op zoek te zijn naar agenten in grote Nederlandse steden. Deze actie lijkt geen bruikbare handelsrelaties te hebben opgeleverd. Geen enkel Nederlands bedrijf laat althans nadien per advertentie weten dat het de vertegenwoordiging op zich heeft genomen van de producten uit de fabriek te Keulen. Het is een andere Keulse fabriek die de Struve'sche Mineralwaseranstalt een handje toesteeckt bij het verkrijgen van de gewenste toegang tot de Nederlandse markt.

**DE INRIGTING VAN
KUNSTMATIGE MINE-
RALE WATEREN EN BADEN** (volgens
Dr. STRUVE in Dresden) Maximilians Strasse 41,
naast den Botanischen tuin te Keulen, zoekt voor
haar Fabrikaat *AGENTEN* in de groote steden van
Nederland. Reflecterenden, in staat tot borgstelling,
gelieven zich te adresseren sub litt. K. M. A. franco
aan den Boekverkooper **Adolf Baedeker** te
Rotterdam. (1264)

Portret van J.M. Farina.
Advertenties uit *De Neder-
lander*, 3 juni 1850 (boven) en
Algemeen Handelsblad, 31 mei
1852 (onder).

EAU DE COLOGNE.

Bij deze heb ik de eer, om de door mijn Huis onafgebroken *sedert
den jare 1709* in slechts **EENE** Kwaliteit gefabriceerde
EAU DE COLOGNE,
aan welke op de **LONDENSCHEN TENTOONSTELLING** in 1851
de **PRIJSMEDAILLE** is toegekend geworden, aan het geachte Publiek
aan te bevelen en verzoek op mijne firma
JOHANN MARIA FARINA,
GEGENÜBER DEM JULICHS-PLATZ''
wel te willen letten, ten einde mij niet met andere soortgelijke Firmen
te verwisselen. Hoezeer ik *geen Depot* in Nederland doe houden, is
echter mijne **EAU DE COLOGNE** in onderscheiden respectabele Win-
kels hier te Lande **ECHT** verkrijgbaar.
KEULEN, April 1852. **JOHANN MARIA FARINA,**
GEGENÜBER DEM JULICHS-PLATZ,''
Hofleverancier van HH. MM. VICTORIA, Koningin van Groot-Brittannie;
FREDERIK WILLEM IV, Koning van Pruisen; NICOLAAS,
Keizer van Rusland, enz. (6873)

Minerale Wateren

sijn versch aangekomen in 42 differente Soorten, waaronder bijzonder
aan te bevelen: Carlsbad Sprudel, Neubr. en Mühlbr., Ems Kesselbr.,
Ems Kränchen, Hamburg Elisabethquelle, Kissinger Ragozy, Kreutznach
Elisabethbr., Langenschwalbach Stahlbr., Marienbad Kreutzbr., Pyrmont,
Soda, Selters, Spaa Pohan, Vichy grande grille Wiesbaden Kochbr.,
Pulnauer, Saischüer, enz., Friedrichshaller Bitterwater, zoo als Li-
monade gazeuse au Citron van Dr. STRUVE, te Keulen. (8749)
JOHANN MARIA FARINA, Warmoesstraat, N°. 184.

Johann Maria Farina (1809-1880), producent van het wereldvermaarde Kölnisch Wasser (Eau de Cologne), opent in januari 1846 een depot in de Warmoesstraat te Amsterdam. Farina laat weten dat hij zulks doet "*ten gerieve van mijne handelsvrienden in het Koninkrijk der Nederlanden*". Nederlandse drogisten en apothekers waarmee Farina in contact staat, worden met ingang van 1846 bevoorrad met Eau de Cologne vanuit dit depot. Waarschijnlijk is het depot te Amsterdam echter ook bedoeld voor de export van Eau de Cologne naar andere werelddelen. Misschien valt het volume van die overzeese export een beetje tegen, misschien lopen ook de zaken in Nederland niet zo voorspoedig als verwacht, mogelijk hebben de rijnkaken die de reukwaters van Keulen naar Amsterdam vervoeren in hun ruim regelmatig

plaats over. Hoe dan ook: al snel gaat Farina ertoe over om vanuit Keulen ook andere goederen naar het depot in Amsterdam te verschepen. In het *Algemeen Handelsblad* van 31 mei 1852 laat Farina in een advertentie weten dat in het depot in de Warmoesstraat “minerale wateren” verkrijgbaar zijn “in 42 differente soorten” alsmede “limonade gazeuse au citron van Dr. Struve te Keulen”.

Ongetwijfeld zijn de meeste, zo niet alle, van die 42 soorten mineraalwater kunstmatig van aard en vervaardigd door dezelfde fabriek als de genoemde citroen-limonadegazeuse, te weten de Struve’sche Mineralwasseranstalt in Keulen. Onder de genoemde soorten bevinden zich bekende mineraalwaters als Spa en Vichy. Dat Belgische en Franse mineraalwaters eerst naar Keulen worden verscheept en van daaruit naar Amsterdam is volstrekt ondenkbaar. De genoemde mineraalwaters moeten dus wel kunstmatig in plaats van natuurlijk zijn. Hoe lang het Amsterdamse depot van Farina zich precies met de import van Struves kunstmatige mineraalwaters en limonadegazeuses heeft bezig gehouden is niet bekend. Erg lang zal het niet geweest zijn. Het reukwaterdepot in de Warmoesstraat wordt namelijk al binnen enkele jaren opgedoekt, waarna de firma Johann Maria Farina gegenüber dem Jülichs-Platz (zoals de Eau de Cologne-fabriek officieel heet) zijn Nederlandse handelsvrienden weer net als voorheen rechtstreeks belevt vanuit Keulen.

**Dépôt van
KUNSTMATIGE MINERALEN
WATEREN,
naar Dr. STRUVE.**

ONTVANGEN: Aachen Kaiserquelle, Adelheidsquelle Aqu. magn. carb. (Pharm. boruss.), Bilin Sauerbrunnen, Carlsbad Mühlbrunnen, Carlsbad Sprudel, Cudowa, Carlsbad, Driburg, Eger Franzensbrunnen, Eger Salzbrunnen, Ems Kesselbrunnen, Ems Krähnchen, Fachingen, Friedrichshaller Bitterwasser, Geilnau, Homburg Elisabethquelle, Kissingen Ragozy, Kohlensaures Bitterwasser (von Dr. H. MEIJER), Kohlensaures Magnesiawasser, Kohlensaures Wasser, Krankenheil Jod-Soda-Wasser, Krankenheil Jod-Schwefel-Wasser, Kreuznach Elisabethbrunnen, Langenschwalbach Stahlbrunnen, Marienbad Ferdinandsbrunnen, Marienbad-Kreuzbrunnen, Narzan, Natrocrene, Nenndorff, Pullna Bitterwasser, Pyrmont Hauptbrunnen, Saldschütz-Bitterwasser, Saratoga Congress Spring, Schlesischer-Obersalzbrunnen, Selters, Sodawasser, Sodener Salzquelle N°. 4, Spaa Pouhon, Vichy grande grille, Weilbach Schwefelquelle, Wiesbaden Kochbrunnen, Wildungen Stadtbrunnen, Wittekindbrunnen en meer anderen, Limonade gazeuse, Ingwer en Magnesia Limonade, enz. Carlsbader Salz, Struwe’schen, Emser, Töplitzer en Aachner Ingredienten voor Baden.

Brieven franco. **VRIENS & GIEBEN.**
(5114) Weste Wagenstraat, wijk 5, n°. 652.

Advertentie *Nieuwe
Rotterdamsche Courant*, 13 mei
1858.

**Firma Vriens & Gieben
(Rotterdam)**

Dat het importeurschap van Farina slechts korte tijd geduurd heeft blijkt uit het gegeven dat de Struve’sche Mineralwasseranstalt te Keulen vanaf september 1853 weer regelmatig zelf adverteert in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en het *Algemeen Handelsblad*. In deze annonces somt de directie van de fabriek enerzijds op wat voor soorten kunstmatige mineraalwaters en limonadegazeuses er allemaal in Keulen worden vervaardigd en laat zij anderzijds weten open te staan voor “*commissien door enkele consumenten, alsmede aanbiedingen tot overneming van agentschappen in verschillende steden*”. Of de fabriek te Keulen werkelijk zit te wachten op bestellingen van individuele Nederlandse consumenten moet

worden betwijfeld. Dit soort bestellingen kan immers qua omvang nooit erg veel om het lijf hebben gehad. Veel waarschijnlijker is het dat de fabriek te Keulen met deze annonces de aandacht hoopt te trekken van één of meer Nederlandse bedrijven die wel oren hebben naar

een importeurschap. In die opzet lijkt de fabriek te Keulen te zijn geslaagd want al spoedig duiken er in Nederlandse kranten nieuwe namen op van bedrijven die de Struve'sche Mineralwasseranstalt vertegenwoordigen. In januari 1857 wordt in Rotterdam door de apotheker en drogist Jacobus Johannes Vriens (1820) en de drogist Antonius Gradus Wilhelmus Gieben (1836) de firma Vriens & Gieben opgericht. Blijkens de oprichtingsakte houdt de firma zich bezig met de handel in drogerijen en chemicaliën. Een advertentie in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* maakt echter duidelijk dat de firma Vriens & Gieben tevens importeur is van de kunstmatige mineraalwaters van Struve uit Keulen. In de Westewagenstraat beschikt de firma Vriens & Gieben over een depot.

Advertentie *Algemeen Handelsblad*, 11 juli 1863.

Firma Heijenbrock & Sax (Amsterdam)

Mogelijk heeft de Struve'sche Mineralwasseranstalt te Keulen eind jaren vijftig, begin jaren zestig van de negentiende eeuw ook een agentschap gehad in Amsterdam. Een advertentie in het *Algemeen Handelsblad* van 11 juli 1863 levert de naam op van de Amsterdammers Jan Coenraad Wilhelm Heijenbrock en Simon Sax, die laten weten dat zij aan de Kalkmarkt "kunst-mineraalwateren naar Dr. Struve, limonades gazeuses en gemberbier" zullen gaan verkopen. Heijenbrock (een oom van de latere schilder) en Sax zijn beiden nog geen 21 en dus nog minderjarig. Ze afficheren zichzelf als handelaars in wijnen en gedistilleerd. De oprichtingsakte van hun firma onder de naam Heijenbrock & Sax passeert pas op 20 juli 1863 de notaris. We hebben hier

dus te maken met een startend bedrijfje van twee jonge onervaren ondernemers. Net als tegenwoordig waren ook toen de overlevingskansen van zo'n onderneming niet bijster groot. Eind 1865 moet een derde firmant, Johan Frederik Musbach, de beide oprichters te hulp

DE ONDERGETEEKENDEN berigten hiermede, dat zij tot den Verkoop hunner **KUNST-MINERAALWATEREN** naar Dr. STRUVE, LIMONADES GAZEUSES en GEMBER BIER, uitsluitend voor Amsterdam zich hebben verbonden met de Heeren **HEIJENBROCK & SAX**, Handelaars in Wijnen en Gedistilleerd te Amsterdam, welke zich hiermede zullen belasten en bevelen alzoo genoemde Heeren in de welwillendheid aan.

NIJMEGEN, **P. VAN DER BURG & JONCKERS**,
6 Julij 1863. Fabrikanten. (13286)

Ingevolge Annonce van de Heeren P. VAN DER BURG & JONCKERS, te Nijmegen, hebben de Ondergeteekenden de eer onderstaande **KUNST-MINERAALWATEREN**, naar Dr. STRUVE Limonades Gazeuses en Gemberbier, uit de Fabriek van genoemde Heeren aan te bieden, als:

KUNST-MINERAAL-WATEREN.

Fachinger Water	per fl.	f 0.16
Selters Water	" "	" 0.16
Mousserend Water.	" "	" 0.16
Pullna Bitter Water	" "	" 0.30
Staal Water.	" "	" 0.30
Soda Water.	" "	" 0.20
Friedrichshaller Bitterwater	" "	" 0.30
Geilnauer Brunnen.	" "	" 0.16

Alle andere soorten van **WATEREN** worden bij vooruitbestelling met 6 flesschen te gelijk afgeleverd.

LIMONADES GAZEUSES.

	per heele fl.	halve fl.
Ananas Mousseux	f 0.60	f 0.35
Gemberbier	" 0.50	" 0.30
Limonade aux Citrons	" 0.50	" 0.30
" aux Framboises	" 0.60	" 0.35
" à la Vanille	" 0.50	" 0.30

LIMONADES SIROOP.

	per heele fl.	halve fl.
Siroop de Citron.	f 1.60	f 0.85
" de Framboises	" 2.10	" 1.15
" à la Vanille	" 1.80	" 1.—
" d'Ananas Mousseux.	" 2.25	" 1.25

AMSTERDAM, Julij 1863. **HEIJENBROCK & SAX**,
(13308) Binneakant bij de Kalkmarkt, U 182.

schieten, wat leidt tot de nieuwe firmanaam Heijenbrock, Sax & Co. Het mag echter niet baten. Begin 1867 wordt bekendgemaakt dat de vennootschap per 1 april 1867 ophoudt te bestaan. Musbach gaat aan de Kalkmarkt alleen verder als wijnhandelaar. Ten hoogste drieënhalf jaar hebben de heren Heijenbrock en Sax dus in Amsterdam kunstmatige mineraalwaters verkocht die vervaardigd zijn naar de recepturen van Struve. Toch verdienen zij het hier te worden genoemd omdat hun bedrijfje aanschouwelijk maakt dat kunstmatige mineraalwaters rond deze tijd bezig zijn te verdwijnen uit het domein van de apotheker en terechtkomen in het domein van de slijter en drankenhandelaar. Anders gezegd: kunstmatige mineraalwaters worden steeds minder beschouwd als medicinale producten en worden langzamerhand gewone genotmiddelen. Er is nog een tweede reden waarom de firma Heijenbrock & Sax aandacht verdient. Het bedrijf blijkt de “*kunst-mineraalwateren naar Dr. Struve*” namelijk niet te betrekken uit Keulen (van de Struve’sche Mineralwasseranstalt aldaar) maar uit Nijmegen van een firma genaamd Van der Burg & Jonckers.

De Struve'sche Mineralwasseranstalt in Keulen was gelegen naast de botanische tuin.

Firma Van der Burg & Jonckers (Nijmegen)

Aangenomen is altijd dat rond 1861 in Frankfurt am Main door ene Theodor von Fritsche (een achterneef van Struve) de laatste fabriek voor kunstmatige mineraalwaters is gesticht die nog gebruik maakte van Struves originele recepturen. Dat verhaal moet thans misschien eveneens worden herzien want kort na 1861 begint in Nijmegen een fabriek zich dus eveneens te bedienen van Struves naam en kennelijk ook van diens recepturen. Die Nijmeegse fabriek is eigendom van de heren P. van der Burg en B. Jonckers. Laatstgenoemde is apotheker. Onduidelijk is wat de achtergrond of taak is geweest van Van der Burg. Hoewel de heren Van der Burg en Jonckers in 1863 en 1864 nog prat gaan op de naam Struve, verdwijnt deze naam daarna uit hun advertenties. Zouden beide Nijmegenaren goede sier hebben gemaakt met Struves naam zonder hiervoor een passende vergoeding te hebben betaald en zou de

Struve'sche Mineralwasseranstalt uit Keulen een eind hebben gemaakt aan dit wederrechtelijk gebruik? In latere jaren prijst het bedrijf in Nijmegen zich aan als fabriek van “*kunstmatig bereide minerale wateren en mousseerende dranken*”. Duidelijk wordt dat in de fabriek niet alleen natuurlijke mineraalwaters uit Frankrijk en Duitsland worden nagemaakt maar dat ook “*mousseerende Rijn-wijn en kunst-Champagne*” worden vervaardigd. Waarschijnlijk zijn dit goedkope witte wijnen die ter plekke met koolzuurgas zijn geïmpregneerd. Aangenomen mag worden dat de heren Van der Burg en Jonckers hun producten in de allereerste plaats verkopen in Nijmegen en omstreken. Maar daarnaast wordt dus kennelijk ook elders in Nederland afzet gezocht, getuige het feit dat hun producten in Amsterdam door de firma Heijenbrock & Sax aan de man worden gebracht.

Mineraalwaters in pastillevorm

In 1865 en 1866 adverteert de Struve'sche Mineralwasseranstalt uit Keulen wederom rechtstreeks in het *Algemeen Handelsblad*, wat net als in 1850 en 1853 mag worden uitgelegd als een poging Nederlandse bedrijven voor haar producten te interesseren. Het heeft er veel van weg dat alle zakelijke contacten in Nederland zijn doodgebloed en dus laat de fabriek in Keulen hoopvol weten: “*Soliede handelshuizen, welke geneigd mogten zijn, tegen behoorlijk rabat, den wederverkoop van ons fabriekaats over te nemen, of hetzelve naar Indiën te exporteren, gelieven zich [...] direct aan onze fabriek te wenden.*” Zou het iets hebben opgeleverd? Misschien wel, want in het *Algemeen Handelsblad* van 11 juni 1866 laat de bekende nog altijd bestaande Amsterdamse apotheek en drogisterij Cléban (toen gevestigd in de Huidenstraat, tegenwoordig aan de Heiligeweg) in een annonce weten dat “*diverse minerale en medicinale wateren, naar Dr. Struve, alsmede gember bier, en limonades gazeuses*” zijn ontvangen.

<p>ROODE BESSENWIJN, per flesch 40 ct. WITTE BESSENWIJN, per flesch 45 ct. LIMONADE-POEDER, het fleschje 25 ct. LIMONADE-SIROOP, flacon 30 en 50 ct. MEIWIJN-ESSENCE, fleschje 55 ct. GECONF. TAMARINDE, potje 30 ct. FRAMBOOZEN-VOES, potje 30 ct. GUAVA-GELEI, doos 65 ct. GEURIG LIMBENSAP, flacon 25 en 50 ct. JAPAN-SOYA, kruikje 75 ct. Ontvangen diverse MINERALE en MEDICINALE WATEREN, naar Dr. STRUVE, alsmede GEMBER BIER en LIMONADES GAZEUSES. Prijscourant gratis verkrijgbaar bij M. CLÉBAN, Huidenstraat 278. (14014)</p>

Advertentie *Algemeen Handelsblad*, 11 juni 1866.

Daarna wordt het echter ooverdovend stil. Het lijkt erop alsof de magie van de merknaam Struve in Nederland is uitgewerkt. Onbegrijpelijk is dat niet. Zowel natuurlijke als kunstmatige mineraalwaters worden steeds vaker gedronken vanwege hun dorstlessende eigenschappen en steeds minder vaak vanwege hun medicinale eigenschappen. De *brand added value* (merkmeerwaarde) van een apothekersnaam neemt af. Misschien nog wel belangrijker is dat juist rond deze tijd tabletten en pastilles (*comprimés*) op de markt komen, die claimen alle essentiële mineralen te bevatten van gerenommeerde waters. Deze tabletten

en pastilles hebben begrijpelijkerwijs een veel grotere medicinale uitstraling dan de flessen water die gewoon bij de drankenhandelaar en in het café kunnen worden besteld.

Tot besluit

Terug naar de fles die aanleiding was voor deze zoektocht. Het is een vroeg-industrieel exemplaar gemaakt in een houten klapmal. De inhoud is 60 cl bij een hoogte van 22,5 cm en een diameter van 7,5 cm. Het glas vertoont talrijke luchtbelletjes, de glasverdeling van de bodem is zeer ongelijkmatig, in het hals-schoudergebied zit een zogenaamde *butterfly*. Maar juist die imperfecties maken flessen uit de negentiende eeuw een genot om naar te kijken. En vlak ook een ander genoegen niet uit, al worden museumbezoekers daartoe nooit in de gelegenheid gesteld: de behakking en de lobbigheid van het glasoppervlakte zijn een feest voor de tastzin. Een prachtige fles dus met bovendien een rijke historie. Of dit exemplaar ooit in Nederland is leeggedronken valt onmogelijk te achterhalen. Maar doet dat er toe als je weet dat soortgelijke flessen in elk geval in Amsterdam en Rotterdam en heel misschien ook in Nijmegen verhandeld zijn?